

На свршетку морамо, ма и летимице, напоменути какав беше материјални развитак и какви беху социјални одношаји у српској држави.

Из свега, што до сад рекосмо, јасно се види, да је у средњем веку тежиште српске државе било у јужно-западним крајевима српских земаља, дакле изван граница данашње Србије. Од највећег значаја без сумње беше Зета, а позније и њена околина, која се и данас назива Стара Србија, а где леже вароши: Нови Пазар (негдашња Раса) и Призрен, које беху престонице српских владалаца. А за то се баш Зета може сматрати тако рећи као излазна тачка потоњој српској држави, и што се ова засновала у околини рашке жупаније, која беше у суседству са Зетом, то се потрудисмо да још у почетку тачно докажемо. Овде ће бити довољно, ако поменемо још и ту околност, да је мачванска бановина (северни део данашње Србије) тек много доцније присаједињена српској држави, да је Босна свакад само за кратко време признавала над собом врховну власт Србије, и да се према томе држава Немањиха заиста могла засновати у јужнозападном крају српских земаља, а да се отуда раширила долином вардарском до Солуна или преко Охрида дубоко у земљу арбанашку.

Пошто су дакле саме околности створиле првобитно средиште српској држави и природни правац њеном ширењу, то нису могла ова два момента остати без утицаја и на њен унутрашњи развитак. Најважнија последица, која је поникла из тога положаја Србије, беше та, да је Србија дошла пре свега у тешњи додир са далматинским приморјем и са словенским становницима приморских градова, а међу овима и са Дубровником; а тај град и мање значајни Котор беху најближи суседи Зети, а по том и државноме средишту, Призрену. Кад дакле размотримо материјалне прилике, морамо пре свега бацити поглед на ту страну, тим пре, што далматински градови, на које су Млеци веома утицали, то својом политиком, то својим трговачким свезама, у то доба беху сразмерно на већем ступњу образовања, а имали су и живљи саобраћај.

Према томе није изненадна појава, што је у вековима после сеобе Срба, до њих најпре допримлетачки новац посредовањем далматинских приморских градова. Позније су дошли у обрт и византијски новци, али су Млеци у том обзиру све до краја одржали своју надмоћност. Што Срби до Немањиха нису сами ковали новац, то беше природна последица њиховог политички још неутврђеног положаја као и веома ниског ступња у образовању. Тако се чини, да је први српски новац кован за време краља Владислава, који је по казивању први почео, да у већој мери вади сребро из богатих рудника. Међутим у то доба слабога развитка ретки беху како српски тако и страни новци. Немања је одредио, да се глоба наплаћује махом у животињама, воловима и коњима, а тако исто и његов син краљ Стеван. Па и Душанов законик често оставља осуђеницима на вољу да бирају, хоће ли неку дажбину дати у новцу или у сировини. Мислило се до најновијих времена, да су српски новци без изузетка били сребрни. Златни новци тек су 1875 године пронађени у Старој Србији. Као што са чини, златни новци не допиру даље од Милутинова доба, што у осталом потпуно одговара политичком и материјалном развоју српске државе. Сувише је мало тих златних новца, а нису још ни тако тачно испитани, да би могли послужити за сигуран излазак основаним доказима.

Та околност што не беше новца од веће вредности, и што се ситан бакрени новац тек око половине 14-ог века први пут појављује, биће доказ, да обрта у Србији или није никад било или